

**Aynur
Turan**

(əvvəli ötən sayımızda)

Bu işdən qızın anası xəbər tutur, qızını məktəbə qoymur. Qızın kitablarını əlindən alıb evə səpir. Məktəb paltarını çıxarıb atır sandığa. Qızına da köhnə arxalığı geydirib, oturdur yun darağının dalında. Qız uşağının məktəb paltarının çıxardılıb sandığa atılması onun hüquqlarının büküldü sandıqda həbs olunması deməkdir. Əgər cəmiyyətdə o cür saxtakar, ikiüzlülər olmasaydı, o qız uşağı yun darağının arxasında yox, məktəbdə parta arxasında aylaşcaqdı.

Yusif Vəzir Çəmənəmzinli yazıçı olmaqla yanaşı, həmçinin gözəl folklorşünas alim idi. XX əsr Azərbaycan folklorşünaslığı elminin inkişaf edib, geniş qol-budaq atmasında sözsüz ki, Yusif Vəzir az rol oynamışdır. Y.V.Çəmənəmzinli istər romanlarında, istərsə də hekayələrində folklor mətnlərindən çox sıx istifadə edirdi. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, Y.V.Çəmənəmzinli folklor toplayıcısı idi. O folklor mətnlərinin onun əsərlərində geniş yer almasının digər səbəbi budur ki, yazıçı bu yolla həmin mətnlərin itibarı olmasının qarşısını alırdı. Həmin əsərlər bir mənə kimi gələcəkdə istifadə olunsun deyə o bu işləri görürdü. Bu günün özündə belə Y.Vəzirin yaradıcılığı müxtəlif rəqurslardan araşdırılır.

Yusif Vəzir Çəmənəmzinli "Dərqli Züleyxa" hekayəsində də ənənəsinə sadıq qalaraq mətn daxilində folklor nümunələrindən istifadə edir. Müəllif digər əsərlərində olduğu kimi, bu hekayəsində də qadınların hüquqsuzluğunu önə çəkir. "Dərqli Züleyxa" hekayəsinin giriş hissəsində verilən bir cümləyə əsasən hekayənin nədən bəhs etdiyini müəyyən etmək heç də çətin deyil. Hekayədən oxuyuruq: "Yarımqıç bir otaqda çarpayıdan on altı-on yeddi yaşlarında bir arvad qalxdı". Bəli, bu hekayədə bəxtsiz bir qız uşağının həyatının acı həqiqətləri ön plana çəkilmişdir. Axı on altı-on yeddi yaşlarında bir qız uşağı evində yox, məktəbdə olmalıdır. Züleyxanın həyat yoldaşı ona baxmır, hətta ona zor, güc də tətbiq edir. Bütün bunlara görə Züleyxa həyatını ağır-acılarla keçirir. Yusif Vəzir burada maraqlı, düşündürücü və fəlsəfi anlamı olduqca böyük olan bir cümlə yazır. Hekayədən oxuyuruq: "İnsan həyatında güclük çəkirsə, onda həmişə keçmiş xatırlar, unudulmuş vəqələri, hafizədən silinmiş nöqtələri zehində canlandırmağa çalışır, ondan bir xoşluq duyar, təsəlli tapar". Yusif Vəzir qeyd etdiyi bu fikir, əslində Dərqli Züleyxanın keçmişinə bir nəzər salmaqdan ötrü idi. Həm də Y.V.Çəmənəmzinli burada müqayisə aparır və müqayisəni örnək kimi dövründəki valideynlərə göstərmək və gələcək nəsillərə ötürmək istəyir. Dərqli Züleyxa da hazırda ağır-acılar çəkə-çəkə keçmiş xatırlayıyır. Yusif Vəzir Çəmənəmzinli yenə burada da folklor materiallarından istifadə edir. Həmin folklor nümunələrindən bir neçəsini burada qeyd edəcəyik. Züleyxanın ailəsi Novruz bayramında bir neçə ritual icra edir. Məsələn, bir dəfə axır çərşənbə axşamı bir badya su qoyub, "Vəsi-hal" saldılar. Anası badyanın başında oturub, cocuqlardan nişanə aldı. Züleyxanı nişanə alaraq mücrüsünün açarını vermişdi. Anası nişanələri badyaya salıb dedi:

Güzgünü atdım bayıra,
Şövqi-şəfəqi çayıra.
Yığılıb qohum qardaşlar,
İşimiz dönüb xeyirə.

Bundan sonra arvad əlini badyaya saldı, ilk əlinə Züleyxanın açarı gəldi. Hər kəs heyret ilə onun üzünə baxıb, səadətine qibtə etdilər. Təəssüflər olsun ki, Züleyxanın taleyi qibtə olunan talelərdən olmadı. Yusif Vəzir Çəmənəmzinli qadınların hüquqsuzluğundan bəhs edən digər hekayələrində cəmiyyəti bu cür bəladan ayılmaq üçün onlara çıxış yolunu da göstərir.

Yusif Vəzir Çəmənəmzinlinin hekayələri kiçik olmasına baxmayaraq, onlarda çoxlu mətləblərə toxunulur. Yusif Vəzirin əsərlərini, hətta XX əsr Azərbaycan mühitinə dair ensiklopedik səciyyəli əsərlər adlandırsaq, mənəcə, yarımqıçdır. Çünki Yusif Vəzir döv-

sevən Y.V.Çəmənəmzinli Qarabağ xanlığının tarixindən bəhs edən əsərini təsadüfən "iki od arasında" adlandırmamışdır, Bununla o, xalqını iki böyük qonşu dövlətlərin - Rusiya ilə İranın mənəşəsində qaldığına, bundan ciddi ziyan çəkdiyinə işarə etmişdir.

Romanın əsas qəhrəmanlarından biri böyük söz ustası M.P.Vaqifdir. Lakin müəllif M.P.Vaqifi yalnız gözəllikdən ilham alan şair kimi səciyyələndirməmiş, həm də onun eşikağası vəzifəsində xanlığda mühüm mövqə tutan mahir bir siyasətçi, diplomat obrazını yaratmışdır.

bağ xanlığının eşikağası kimi vəzifəsini xanlığın müstəqilliyinə nail olmaqda, qonşularla əlaqələri genişləndirməkdə, doğma diyarın inkişafını mütərəqqi istiqamətə yönəltməkdə görür. O, mühafizəkar İranla müqayisədə Rusiyanı daha etibarlı himayədar hesab edir. Lakin Vaqif Rusiyanın himayəsinə keçməklə Qarabağ xanlığının müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması ilə də barışa bilməzdi. Rusiya çarçasının camaatın güzəranına biganə yanaşması, Gürcüstanla müqayisədə Qarabağ xanlığına fərqli münasibət bəsləməsi Vaqifi bərk narahat edir. Buna görə də o, Tiflisdə Rusiyanın

Şamilov aralarında Vəzirov da olmaqla bir sıra yazıçıları tənqid atəşinə tutdu. On doqquz iyun 1937-ci ildə "Ədəbiyyat" qəzetində Çəmənəmzinlini əks-inqilabçı olmaqda ittiham etmək haqqında məqalə çap edildi. Onu "Studentlər" və "Qızlar bulağı" kimi romanlarında mənfi obrazlar vasitəsilə əks-inqilabi fikirlər təbliğ etməkdə ittiham edirdilər. İçində olduğu təhlükəni dərk edən Çəmənəmzinli əlyazmalarının böyük bir hissəsini yandırdı.

1937-ci ildə o, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən çıxarılır və bununla da iş tapmaq imkanını itirir.

Ədəbiyyatımızda Yusif Vəzir Çəmənəmzinli qələmi

M.P.Vaqifin şair təbiəti ilə eşikağası vəzifəsində fəallığı bir-birini tamamlayır. O, şeir, sənət adamı kimi nə qədər xəlqidirsə, gözəlliyə, xeyirxahlığa nə qədər həssasdırsa, xanlıqdakı vəzifəsində də bir o qədər məsuliyyətli, tədbirli və təəssübkeşdir. Hətta o, bəzən diplomat kimi fəallığında da şairliyindən bəhrələnilir və bu ona təkca Qarabağ xanlığında deyil, qonşu əyalətlərdə də böyük hörmət qazandırır. Heç təsadüfi deyildir ki, M.P.Vaqif Qarabağ xanlığının nümayəndəsi kimi İrakli xanın sarayında təşkil olunan rəsmi tədbirlərdə iştirak etmək üçün Tiflisə təşrif gətirəndə qonşu xanlıqların nümayəndələri müxtəlif məsələlərə dair məsləhət almaq üçün onunla görüşə can atırlar. Bu cəhətdən Axalsıq paşası Süleymanın nümayəndəsinin qoltuqçu qiyafəsində onun yanına gəlməsi səciyyəvi

Vəzirov da hədəf alınmış 20-yə yaxın yazıçı arasında idi. O, sovetlərə qədərki dövrdə dini istismarı tənqid edəcək qədər cəsarətli yazıçı olduğunu deyərək özünü müdafiə etməyə çalışırdı. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının III Plenumunda (mart, 1937-ci il) İttifaqın sədri Seyfulla Şamilov aralarında Vəzirov da olmaqla bir sıra yazıçıları tənqid atəşinə tutdu. On doqquz iyun 1937-ci ildə "Ədəbiyyat" qəzetində Çəmənəmzinlini əks-inqilabçı olmaqda ittiham etmək haqqında məqalə çap edildi. Onu "Studentlər" və "Qızlar bulağı" kimi romanlarında mənfi obrazlar vasitəsilə əks-inqilabi fikirlər təbliğ etməkdə ittiham edirdilər. İçində olduğu təhlükəni dərk edən Çəmənəmzinli əlyazmalarının böyük bir hissəsini yandırdı.

rünün problemlərini əsərlərinə gətirməyi bacarırdı. O, yaranmış olan bu və ya digər problemlərin həllini, çıxış yolunu elə öz əsərlərində də açıb göstərirdi.

Ümumiyyətlə, fikrimizi yekunlaşdırıb belə qeyd edə bilərik ki, Yusif Vəzir Çəmənəmzinlinin əsərləri məkanından, zamanından asılı olmayaraq, öz aktuallığını hər zaman qoruyub saxlayacaqdır.

**Yusif Vəzir
Çəmənəmzinlinin
"İki od arasında"
("Qan içində") əsərində
Vaqif obrazının təhlili**

Qarabağ, onun timsalında bütöv Vətən, doğma diyarın azadlığı böyük Azərbaycan yazıçısı Yusif Vəzir Çəmənəmzinlinin yaradıcılığından qırmızı xətlə keçir. Ədibin 1937-ci ildə qələmə aldığı və ilk dəfə 1964-cü ildə "Qan içində" adı ilə işıq üzünə gələn "iki od arasında" romanı da məhz bu mövzudadır. Vətəni dərin məhəbbətlə

yəvidir. İşin mahiyyəti isə rusların Terek çayına körpü salmaları, dağlardan yollar açıb Tiflisə gəlmələri ilə əlaqədar idi. Ümumi düşməni qarşısında xanlığın qüvvələrini birləşdirmələrinin zəruriliyini yaxşı başa düşən M.P.Vaqif eyni zamanda tədbirli olmağı da yaddan çıxarmır, Süleyman paşanın nümayəndəsi ilə diplomatik tərzdə söhbət aparır.

M.P.Vaqifin çox ehtiyatlı, hər şeyi ölçüb-biçən bir siyasətçi olduğu onun İrakli xanın sarayında keçirilən tədbirdə oxuduğu şeirdə daha aydın nəzərə çarpır. Burada Vaqif Rusiya himayəsinə girmiş müstəqil padşah olan İrakliyə yenə vali kimi müraciət edir. Əlbəttə, Vaqif "vali" yerinə "padşah" deyə bilərdi, lakin o, "padşah" sözü ilə İrana qarşı olan münasibəti pozmuş olardı. Bu isə Qarabağ xanlığının xeyrinə deyildi. Beləliklə, Rusiya çarın nümayəndəsi Burnasov şərq diplomatının ehtiyatkarlığına heyran qalır.

M.P.Vaqif təmsil etdiyi Qara-

təmsilçisi Burnasovla söhbətində mövqeyini birmənalı şəkildə, lakin çox ehtiyatla ifadə edir.

Əsərdə Vaqifin şair təbiətini, xalqa yaxınlığını, uzaqgörən diplomatiyasını səciyyələndirən belə bədii səhnələr çoxdur. Bütün bunları ümumiləşdirib aşağıdakı qənaətə gəlmək mümkündür: Y.V.Çəmənəmzinli böyük şair Vaqifi sarayda xalqın təmsilçisi kimi xarakterizə etmək istəmişdir. M.P.Vaqif xalq müdriyyətinin təəcəssümüdür.

1937-ci il Stalin təmizləmələrinin ən çətin illərindən biri idi. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı da öz növbəsində (digər sovet qurumları kimi) ciddi cəhdə "sıraları təmizləyirdi". Vəzirov da hədəf alınmış 20-yə yaxın yazıçı arasında idi. O, sovetlərə qədərki dövrdə dini istismarı tənqid edəcək qədər cəsarətli yazıçı olduğunu deyərək özünü müdafiə etməyə çalışırdı. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının III Plenumunda (mart, 1937-ci il) İttifaqın sədri Seyfulla

Həyatını xalqın istiqlalıyyətinə və tərəqqisinə həsr edən Yusif Vəzir özündə heç bir günah görməyib 1937-ci il may ayının 20-də Azərbaycan K(b)P-nin Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi M.C.Bağirova ərizə ilə müraciət edir. Yusif Vəzir M.C.Bağirova yazdığı ərizənin cavabının gəlməsindən əlini üzərək 1937-ci il iyun ayının 8-də Ümumittifaq K(b)P-nin baş katibi İ.V.Stalinə ərizə ilə müraciət edir. Bu ərizədən də cavab gəlmir. Yusif Vəzir 20-25 gün Moskvada qalıb Stalinə yazdığı ərizə barədə Mərkəzi Komitəyə müraciət edir. Lakin oradan da heç bir cavab ala bilmir. Çarəsiz qalan Yusif Vəzir Bakıya qayıdır. 1938-ci ildə "Kommunist" qəzetində çıxan bir elanda bildirilir ki, Özbəkistan SSR-nin Urgenc şəhərindəki Xarəzm Vilayət Pedaqoji İnstitutunda rus dilində dərslə deməyə müəllim yerini tutmaq üçün müsabiqə elan olunur. Yusif Vəzir sənədlərini toplayıb Urgenc şəhərinə göndərir. Müsabiqədən keçib rektorluqdan dəvət alır. 1938-ci ilin avqust ayında Yusif Vəzir Urgencə yola düşür. O, Urgenc Pedaqoji İnstitutunda baş müəllim və eyni zamanda institut kitabxanasına müdir təyin olunur.

(ardı gələn sayımızda)